

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 303
Kongreler Dizisi: 40

Kyrgyz-Turkish Manas University Publications: 303
Conference Series: 40

**ULUSLARARASI SEMPOZYUM
ORTA ASYA ALİMLERİNİN
İSLAM MEDENİYETİNE KATKILARI**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM
THE CONTRIBUTIONS OF MUSLIM
SCHOLARS OF CENTRAL ASIA TO THE
ISLAMIC CIVILIZATION**

10-12 EKİM 2018 BİŞKEK / KIRGIZİSTAN

10-12 OCTOBER 2018 BISHKEK / KYRGYZSTAN

Editörler / Editors

**Doç. Dr. Muhittin DÜZENLİ
Doç. Dr. Yusuf GÖKALP
Doç. Dr. Ali YÜKSEK**

BISHKEK / BISHKEK 2019

УДК 29
ББК 86.38
О-70

О-70 **Orta Asya Alimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları: Uluslararası Sempozyum =
The Contributions of Muslim Scholars of Central Asia to The Islamic Civilization:
International Symposium** – Б.: 2019. – 1148 б.

ISBN 978-9967-9197-1-6

Mizanpaj & Kapak
Muhittin DÜZENLİ

Кыргызстан-Түркия Манас Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 07.06.2019 tarih ve 2019-15.99
Nolu kararı ile basılmıştır.

Бул китепте 2018-жылдын 10-12-октябрь айында “Борбордук Азиядагы Ислам
аалымдарынын Ислам маданиятына салымдары” аттуу эл аралык симпозиумдун
материалдары орун алды.

Борбордук Азиядагы Ислам аалымдарынын Ислам маданиятына салымдары:
эл аралык симпозиум
Калыптоо жана мукабанын дизайны: Мухиттин Дүзенли
Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин башкармалыгынын № 2019-15.99 чечими
боюнча басылды. Басууга 07.06.2019 кол коюлду. Нускасы 150.

О 0403000000-19

УДК 29
ББК 86.38

ISBN 978-9967-9197-1-6 © КТМУ, 2019

İMÂM MÂTÜRÎDÎ VE EBU'L-MUÎN EN-NESEFÎ BAĞLAMINDA ORTA ASYA ÂLİMLERİNİN EPİSTEMOLOJİYE KATKILARI

Araş. Gör. Mustafa BORSBUĞA*

Özet

Bu çalışma, Orta Asya kelâm âlimlerinden Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) ve Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) umûmen İslâm düşüncesine, husûsen de kelâm ilmine epistemolojik açıdan katkılarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Zira mezkûr kelâmcıların kelâm bilgi teorisi bağlamında katkılarına yeterince dikkat çekilmediği iddia edilebilir. İmâm Mâtürîdî'nin bilgi teorisi meselelerine ilişkin konuları inceleyen ilk kelâmcılardan olması ve Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin ise bilgi meselelerini sistematik şekilde ele alan bir âlim olması onları öncelikli bir konuma yerleştirmektedir. Orta Asya âlimlerinden başta İmâm Mâtürîdî ve Ebu'l-Muîn en-Nesefî olmak üzere birçok kelâmcı, bilginin (ilm) imkânı, bilginin tanımı, kaynakları (mesâdirü'l-ilm), değeri, bilgi kaynaklarının sınırları ve alanları, nazar, istidlâl ve bilginin tasnifi, mütevâtir haber ve haber-i vâhidin bilgi değeri gibi bilgi teorisine ilişkin muhtelif mevzuları gündemlerine alıp eserlerinde tafsilatlı bir biçimde incelemişlerdir.

Söz konusu kelâmcıların, ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'îyyât gibi temel 'mesâil' konularına giriş yapmadan önce bilgi ve bilgiye tealluk eden 'vesâil' meselelerine öncelik verdikleri görülmektedir. Onların bilgi konularını öncelemeleri, bilâhère ele alınacak mesâil konulara bir zemin hazırlamanın yanı sıra muhtelif muhâlif grup ve akımlar ile ortak ve evrensel bir dilin teşekkülü gayesine de matuftur. Zira bilginin imkânından şüphe edildiği veya neyfedildiği ve yahut genel-geçer bilgi kaynaklarından birinin/birkaçının reddedildiği bir söylemde muayyen felsefi ve teolojik meseleler üzerinde tartışmak veya çözüm önerisinde bulunmaya çalışmak imkânsızdır.

İmâm Mâtürîdî ve Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin kitapları nazar-ı dikkate alındığında bu iki kelâmcının epistemoloji bağlamında tartışmaya giriştikleri farklı akımlar görülmektedir. Bu kelâmcılar, eşyanın hakikatini, bilgi kaynaklarını ve bilginin imkânını reddeden ve farklı gruplara ayrılan Septikler (Süfestâiyye), haberî bilginin imkânı ve değerini (özellikle nübüvvet bağlamında) reddeden Berâhime, bilgi

-
- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye,
mustafa.borsbuga@asbu.edu.tr

kaynaklarını sadece duyulara hasreden Sümeniyye, akla ve akli çıkarımlara karşı tamamen menfi duruş sergileyen Haşviyye'nin yanı sıra keşf, ilhâm ve rüya gibi alternatif bilgi kaynakları ortaya koymaya çalışan Sûfiler gibi grup ve akımlar ile mücâdele etmek durumunda kalmışlardır.

Çalışma buradan hareketle, mezkûr kelâmcıların eserlerinde bilgi meselelerini öncelemelerine kaynaklık eden sebepleri ve onların bu girişimlerinin kelâm bilgi teorisine sağladığı katkıları ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Bilgi, Epistemoloji, Bilgi Kaynakları.

The Contribution of Central Asian Scholars to Epistemology in the Context of Imam al-Mâtürîdî and Abu al-Muîn al-Nasafî

Abstract

The aim of this work is to demonstrate the epistemological contributions of two kalâm scholars of Central Asia, namely Abû Mansûr al-Mâtürîdî (c. 333/944) and Ebu'l-Muîn al-Nasafî (c. 508/1115), generally to the Islamic thought and specifically to the discipline of kalâm. It is undoubtedly to say that the contributions of these mutakallims to the theory of knowledge in kalâm have not been paid enough attention. While Imam Maturidî is the first mutakallim who examines the theory of knowledge, Ebu'l-Muîn al-Nasafî is one of the mutakallims who examined the theory of knowledge systematically. These features make them stand out in kalâm. In addition to their above-mentioned contributions Abû Mansur al-Mâtürîdî and Ebu'l-Muîn al-Nasafî like many mutakallims also examined the issues in epistemology such as the possibility of knowledge (ilm), the definition of knowledge, sources of knowledge (masadir al-ilm), the limits and the areas of the sources of knowledge, speculation, deduction, classification of knowledge, the value of knowledge of the successive narration (al-khabar al-mutawatir) and the isolated hadith (al-khabar al-wahid) etc. comprehensively in their works.

A closer study of their works will show that they present their view of knowledge and the problems about the knowledge before they discuss the main issues such as theology, prophethood and sam'iyât in their works. Their prioritization of the problem of knowledge has two main reasons; (1) to prepare a common ground to discuss the issues which they discuss in the rest of their works and (2) to create a common language to communicate with other groups. Because when people doubt or reject the possibility of knowledge then it is impossible to discuss on specific issues of philosophy and theology or to proffer a solution

There are certain groups with which Abû Mansûr al-Mâtürîdî and Ebu'l-Muîn al-Nasafî deal in their respective works. Those groups are Skeptics, Barâhima, Sumaniyya, Hashwiyya and Sofism. Skeptics reject the possibility of knowledge, the sources of knowledge and the reality of things. Barâhima rejects the possibility of the knowledge and value of reports (khabar) –especially in terms of the words of the prophets. Sumaniyya restricts the sources of knowledge to the senses. Hashwiyya denies the inferences of reason. Lastly Sophists want to add some other alternative sources of knowledge such as clairvoyance and dream.

These groups are the main opponents of these two mutakallims as we can observe in their works.

In this study, it will be explored their (al-Matürîdî's and al-Nasafî's) main reasons of prioritizing the problem of knowledge in their works and the contributions of their views of knowledge to the epistemology of kalâm.

Key Words: Abû Mansur al-Mâtürîdî, Ebu'l-Muîn al-Nasafî, Kalâm, Knowledge, Epistemology, Sources of Knowledge.

Tarihsel Arka Plan: Epistemoloji Nedir?

İnsanın var olanla (mevcûdât) iletişimi gerçekleştirebilmesi, sadece bilgi yoluyla mümkün olmaktadır. Dolayısıyla bilgi ve bilmek, varlıkla olan iletişimimizi sağlayan vazgeçilmez vasıta konumundadır. Çünkü insanlar, öğrendikleri bütün şeyleri kısmen duyu verilerinin vermiş olduğu bilgiler sayesinde, kısmen akli çıkarımlar yoluyla ve kısmen de haber yoluyla elde eder. Bunun yanı sıra insan, bazen bir bilgiyi elde etmek için onu tekrar, tecrübe ve müşâhade etme yoluyla idrâk edebilir. Bazen ise insan, onu kendi nefsinde zarûrî (ızdırârî) yollarla doğrudan idrâk eder.

Ama bildiğimizi söylediğimiz o şeylerin bir hakikatle uyum içinde olup olmadığını, bir gerçekliği yansıtmayı yansıtmadığını çoğu zaman bilmeyiz. Bir de zihinsel bir süreci ifade eden bilginin veya bilmenin ne olduğunu, nasıl ve hangi kaynaklar vasıtasıyla oluştuğunu, hangi evreleri geçirdiğini pek göz önünde bulundurmuyoruz. Bilginin ne olduğunu bilmek de aslında bilgi ile ilgili bir sorundur.¹

Dolayısıyla insanın bilgi ile olan bağı, insanlığın tarihi kadar eski olduğu rahatlıkla söylenebilir. İnsanın düşünen (*nâtık*) bir varlık olma meziyeti, insanı başta kendisi olmak üzere, tüm varolanı düşünmeye sevk etmiştir. Bu bilgi, belki sistematik ve gerekçelendirilmiş bilgi olmasa da nihayetinde, insanın bilgi ile olan etkileşimini göstermesi ve bununla varolanı tanıma ve tanımlamaya çalışması açısından önem arz etmektedir.

Felsefenin Yunan dünyasında M.Ö VII. yüzyılda ortaya çıkmasından bilâhare, felsefenin temel mevzûsu bizzât düşünen öznenin kendisi olmamış bilakis, daha çok bilen öznenin nesnesi olan 'varlık' olmuştur. Bu felsefeciler 'doğa filozofları' olarak tanınmışlardır.² Ancak şu kadar var ki; bilen özne olarak insan, tam bir özgüven içerisinde varlığa bütün benliği ile yönelmişken; kendi bilgisinin ne derece güvenilir olduğunu ve bilgisinin sınırlarının/alanlarının ne olabileceğini, bilgisinin doğruluk ölçütü-

¹ Muhit Mert, "Kelâmcıların Bilgi Tanımları Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIV/1 (2003), 42.

² Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi* (Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi), I, 7. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 86 vd.

nün neler olduğunu ve bu bilgiyi nasıl bildiği üzerinde yeterince soruşturma ve inceleme yapmamıştır. Sokrat öncesi filozoflardan Anaksagoras (M.Ö. 428), Efesli Heraklitos (M.Ö. 475), Demokritos (M.Ö. 370) ve Parmenides (M.Ö. 460) gibi birçok Yunan filozofu, bilginin imkânın, diğer bir deyişle, bilgiyi elde edilmenin mümkün olup-olmadığı, bilgi kaynaklarımızın neler olduğu, bilgi kaynağının ve bilgimizin muayyen bir sınır ve ölçütünün olup olmadığı ve bilgimizin doğruluğunun kriterinin ne olduğuna dair birçok soru, tartışma ve şüpheler ortaya koymuşlarsa da onların bilgi problemlerine yaklaşımları sistematik olmaktan uzaktır.³

Bilgi probleminin felsefe disiplinin bir parçası olma süreci ilk olarak ancak Sofistler (sūfestâiyye) sayesinde olmuştur.⁴ Sofistler, septik (şüpheli) bir metot ile başta varlık olmak üzere ve bilginin imkânına, bilgi kaynaklarına, bilginin sınırlara, bilginin ölçütünün ne olduğuna veya ne olması gerektiğine ilişkin birçok tartışmaya kapı aralamışlardır.⁵ Septiklerin bu yaklaşımları, bilgiye yönelik olan ilgide yeni bir anlayışın ve tavrın doğmasına yol açmıştır. Hâlbuki septiklerden önce bilginin mâhiyeti, sınırları ve doğruluğu tartışılmaz ve genel anlamda bilgi, herhangi bir eleştiri olmaksızın dogmatik bir yaklaşımla telakki edilmiştir. Bilginin kendisine yönelik ciddi bir eleştiri ve şüphe ortada bulunmamaktaydı. Ancak septiklerden sonraki süreç içerisinde bu anlayış ve yaklaşım derinden sarsıldığı görülmektedir. Sofistlerden sonra gelen Sokrates (ö. M.Ö. 399), Platon (Eflâtûn) (ö. M.Ö. 347) ve Aristo (ö. M.Ö. 322) gibi büyük filozoflar da bilgi problemi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuşlardır. Bu filozoflar, bilgiye yönelik yaklaşımları sistemli bir şekilde ele alıp incelemeye tâbi tutmuşlardır. Bunun yanında onlar, bilgi felsefesinin sistemleşmesinde de rol oynamışlardır.⁶

Epistemolojinin,⁷ felsefenin üç temel sacayağını -ontoloji ve etik ile beraber- teşkil eden unsurlardan biri olduğu genel bir kanıdır. Modern dönemde felsefeden ayrılan müstakil bir bilime evrilen epistemoloji, en

³ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, 15, Baskı, Ankara: Adres Yayınları, 2011, s. 18;

⁴ Macit Gökberk, *Felsefe Târîhi*, 28. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016, s. 19-38; Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, s. 18; Gunnar Skirbekk ve Nils Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Târîhi*, çev. Emrullah Akbaş ve Şule Mutlu, 1. Baskı, İstanbul: Üniversite Kitabevi, 1999, s. 21-37; Alfred Weber, *Felsefe Târîhi*, çev. H. Vehbi Eralp, 1. Baskı, İstanbul: Kocabalı Yayınları, 2015, s. 19-44.

⁵ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, s. 22; Alfred Weber, *Felsefe Târîhi*, s. 19-44.

⁶ Platon'un bilgi problemi ağırlıklı diyalogu için bk. Platon, "Theaitetos", (çev. Macit Gökberk), *Diyaloglar*, haz. Mustafa Bayka, 13. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi 2016; Platon, "Gorgias", (çev. Melih Cevdet Anday), *Diyaloglar*, s. 55, 101; Ayrıca Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 2. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996, s. 81, 82 vd.

⁷ Türkçe'ye genellikle bilgi kuramı, bilgibilim ve bilgi teorisi şeklinde nakedilmektedir. Yunanca kavramlar olan "episteme" (bilgi) ve "logos"tan (kuram, bilim, açıklama) meydana getirilmiştir. Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 8. Baskı, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013, s. 569.

genel anlamda bilgiyi ele alıp bilgiye dair meseleleri inceleyen, bilginin mâhiyetini, kaynağını, doğruluk ölçütünü ve bilginin sınırlarını tedkik eden bir bilim dalıdır. Diğer bir ifadeyle, bilginin esas niteliklerini, bilgiyi bilgi yapan şeyin ne olduğunu araştırmanın yanısıra septik yaklaşımlar karşısında bilginin nasıl temellendireceği üzerinde duran bir bilimdir.⁸

Burada episteme, inanç (itikâd), kanı ve sanı (zann) bilgisi gibi bir bilgi olmayıp daha çok doğrulanmış, gerekçelendirilmiş ve sistematik hale getirilmiş bir bilgiyi ifade etmektedir. Felsefe tarihinde bilgiyi ilk defa bu şekilde ele alan Platon, *Theaitetos* adlı eserinde bu yöntemi takip etmiştir. Ona göre bilgi “kanıta dayanan doğru inanç”tır.⁹

Epistemoloji, tarihi açıdan dikkate alındığında onun modern dönemde zuhûr edip ve geliştiği iddia edilse de bunun tarihî ve ilmî veriler dikkate alındığında tutarlı olmadığı söylenebilir. Her ne kadar bilgi teorisinin problemleri ve meseleleri modern dönemde sistematik bir yapıya dönüşmüşse de bu tür problemlerin tarihin farklı dönemlerinde üzerinde tartışıldığı bilinmektedir.¹⁰ Onun tarihinin antikçağ felsefecilerine, Platon’a, Aristoteles’e ve tarihi süreçte ortaçağ Hıristiyan ve İslâm düşüncesine dayandırılmasının daha tutarlı olduğu söylenebilir.¹¹ Ancak modern dönemde epistemolojinin R. Descartes (ö. 1596-1650) tarafından felsefenin merkezine alındığı gerçeği göz ardı edilemez. R. Descartes, dogmatik bilgi anlayışına karşı çıkarak, modern çağın felsefesini kesin, açık, doğrulanmış ve şüpheden uzak bir bilgi temeli üzerine kurma girişiminde bulunmuştur. O, böylelikle bilgiyi merkeze alarak insan zihninin ‘ne’yi bilmesinin mümkün olduğunu, doğruluk ölçütünün ne olabileceği, nasıl gerçek ve doğru bilgiyi edineceğimiz üzerine felsefecileri yönlendirmiştir.¹²

Kelâmcıların ve Bilgi Teorisi

Orta Asya kelâm âlimlerinden Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) ve Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) mensup oldukları kelâm geleneği, bilgi ve bilgiye ilişkin mevzuları önemle dikkate aldıkları görülmektedir.¹³ Mezkur kelâmcıların da buna ehemmiyet verdikleri görülmekte-

⁸ Murat Baç, “Epistemoloji”, *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*, haz. Nebi Mehdiyev, 1. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, s. 20; Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 569-572.

⁹ Platon, “Theaitetos”, *Diyaloglar*, s. 487; Ayrıca bk. A. Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, 5. Baskı, İstanbul: Sentez Yayıncılık 2014, s. 29.

¹⁰ Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, s. 30.

¹¹ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 571;

¹² Ayrıntı için bk. R. Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, çev. Çiğdem Dürüşken, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları 2015.

¹³ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, thk. Ahmed Şemsü'd-dîn, 1. Baskı, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002, s. 30-49; Ebû Bekir Bâkîllânî, *Kitâbü Temhîdi'l-evâil ve telhîsi'd-delâil*, thk. İlmi kitaplar tahkik bürosu, 2. Baskı, Beyrût: Müessesetü el-Kütübi's-Sekâfeti, 2016 s. 25-33; Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, thk.

dir. Nitekim kelâm düşünce tarihinde İmâm Mâtürîdî ilk olarak, *Kitâbu't-Tevhîd* adlı eserinde sistematik olarak bilgi bahislerini diğer konulara öncelmiştir. Bu teşebbüsün sonraki kelâmcıları etkilediği uzak bir ihtimal gibi görünmemektedir. Bu durum, kelâmcıların başta ilgilendikleri teolojik ve felsefi mevzuların yanı sıra dönemin konjoktürel şartlarının ve içinde buldukları coğrafya ile yakından alakalıdır.

İmâm Mâtürîdî'nin ve Neseî'nin içinde bulunduğu Orta Asya'daki kozmopolit muhit dikkate alındığında, orada bir taraftan varlığın bizzât kendisinden ve bilginin imkânından şüphe eden *Süfestâiyye* (Septikler) gibi radikal gruplar bulunurken,¹⁴ bir taraftan da bilgi kaynaklarını sadece duyu verilerine hasreden ve mütevâtir de olsa haberî bilgi ile meydana gelecek bilginin hiçbir değer ve anlam ifade etmediğini iddia eden *Sümeniyye*,¹⁵ diğer taraftan akli ve aklı çıkarımların hiçbir değerinin olmadığını ve nassların asıl olduğu ve tev'îl edilmeden benimsenmesi gerektiğini savunan *Haşviyye*¹⁶ gibi gruplar bulunmaktadır. Ayrıca *Berâhime*¹⁷ gibi gruplar ise indirgenmeci şekilde akıl dışında hiçbir bilgi kaynağının kabul edilemeyeceği savunmuştur. Bunlar dışında bazı sûfilerin de ilhâm ve keşfi muteber bilgi kaynağı olarak öne sürmeleri ve bunun üzerinden 'alternatif bir bilgi sistemi' ortaya koyma çabalarını da unutmamak gerekmektedir.¹⁸ Tüm bu sebepler göz önünde tutulduğunda, onun bilgi bahislerinin kelâm kitaplarındaki önemi ve fonksiyonu biraz daha açıklığa kavuşmuş olacaktır. Bu sebeplerin yanı sıra mezkûr kelâmcılar Allah'ın varlığının ispat edilmesi, nübüvvet meselelerinin temellendirilmesi

Ahmed Abdürrahîm es-Sâyc - Tefîk Ali Vehbe, 1. Baskı, Kâhire: Mektebetü Sekâfeti'd-diniyye, 2009, s. 11-22; Ebû'l-Berekât en-Neseî, *Şerhu'l-Umde*, thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmâil, 1. Baskı, Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2014, s. 105-126; Ebû'l-Yüsr Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, thk. Hans Peter Lins, 1. Baskı, Kâhire: el-Mektebtü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2003, s. 15-23; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerîm Osmân, 2. Baskı, Kahire: Mektebetü Vehbe, 2010, s. 33-70.

¹⁴ İnâdiyye, Lâedriyye, İndiyye gibi gruplara ayrılan septik gruplar için bk. Neseî, Ebu'l-Muîn, *Tebssratü'l-edille fî Usûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay, 2. Baskı, Ankara: DİB Yayınlar, 2004, I, s. 24, 28; Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, 2. Baskı, Ankara: DİB Yayınları, 2005, s. 234; Teftâzânî, *Şerhu'l-akîdeti'n-Neseîyye*, thk. Mustafa Merzûkî, 1. Baskı, Cezâir - Aybu Melîle: Dâru'l-Mehdî, 2000, s. 14; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 16; Ebû'l-Berekât en-Neseî, *Şerhu'l-Umde*, s. 108-109.

¹⁵ Neseî, *Tebssratü'l-edille*, I, s. 24, 26; Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 232; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 21; Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 32, Teftâzânî, *Şerhu'l-akîde*, s. 20, 22.

¹⁶ Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-funûn*, thk. Ahmed Hasan Basac, 3. Baskı, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013, I, s. 543; Neseî, *Tebssratü'l-edille*, I, s. 24.

¹⁷ Neseî, *Tebssratü'l-edille*, I, s. 24; Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, s. 102. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, nşr. Âdil Ahmed İbrâhîm, 1. Baskı, Kahire: Mektebetü Feyyâz, 2013, s. 575; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 22, 24; Teftâzânî, *Şerhu'l-akîde*, s. 20.

¹⁸ Neseî, *Tebssratü'l-edille*, I, s. 34, 35; Teftâzânî, *Şerhu'l-akîde*, s. 25;

ve taklid mevzûsu gibi birçok önemli konuda epistemolojiye baş vurmüşlardır.

Hicrî IV yüzyıldan itibaren kelâm kitapları dikkate alındığında ilk mevzûların bilgi ve bilgi bahisleri olduğu görülmektedir. Bilâhare ontoloji ve teoloji meseleleri gündeme alınıp incelenmektedir. Aynı durum İmâm Mâtürîdî ve Ebu'l-Muîn en-Nesefî için de gözlemlenmektedir. Onların bilgi bahislerini önelemeleri, ileriki safhalarda inceleyecekleri ve üzerinde çeşitli tartışmalar yapacakları konulara hazırlık ve temel oluşturma gayesine matuftur. Kelâmcılar açısından bilgi ve bilgi teorisi üzerinde konuşmak, mâhiyet itibariyle muayyen ve sistematik bir 'dünya perspektifi' inşa etmek anlamına gelmektedir.¹⁹ Bu noktada temellendirilen ve sistematize edilen herhangi bir rasyonalist, septik, ampirist, idealist ve materyalist yaklaşım; ilerki safhalarda üzerinde tartışılacak olan teolojik, ontolojik ve ahlakî mevzûlar, bu bakış açısıyla incelenecektir. Diğer bir deyişle, bu temel konular sistematik bir biçimde bilgi teorisi üzerinde şekillenecektir. Söz gelim, 'varlığın (mevcûd) bilinmesinin mümkün olduğunu benimsemek, onun halihazırda mevcûd olduğunu ve bunun öznenin varsayım ve zihninden bağımsız olduğu tezini de kabul etmek' demektir. Ayrıca bu, varolan ile onu yokluktan varlığa getiren varlık (yaratıcı) ile ilişkisini de gerektirdiğinden, bu iki varlık kategorisi hakkında konuşmak ancak onları bilmekle mümkün olmaktadır.²⁰ Bilgi konusunda herhangi bir yaklaşımı benimsemek ve temellendirmeyi bunun üzerinden yapmak muhalif grup ve mezheplere karşı daha tutarlı olma ve meydan okuma imkânını da sağladığı kanaatindeyiz.

İmâm Mâtürîdî ve Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin, başta bilgi tanımı olmak üzere, bilginin edinmenin imkânı, çeşitleri, kısımları, bilgi kaynaklarının neler olduğu, bilginin sınırlarının ve alanının ne olduğu, istidlâl ve nazar yöntemleri gibi epistemolojik meseleleri incelemiş oldukları görülmektedir. Burada dikkat çekilecek bir diğer husus, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) ve Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1392) başta olmak üzere bazı kelâmcıların bilginin tanımlanamayacağını ileri sürmeleridir. Çünkü onlar, bilginin de varlık gibi hadd-i zâtında bedihî (apaçık, kendiliğinden bilinen) olduğunu kabul ettiklerinden bilginin tanımlanamayacağını ifade etmişlerdir.²¹ Teftâzânî de bilginin tasavvurunun zarûrî/bedihî bir durum olduğunu savunur. Ona göre bilgi dışındaki her şey, bilgi ile bilinir, şayet bilgi de diğer şeylerle bilinecek veya tanımlanacak olursa böyle bir durumda teselsül ve devir zorunlu olarak ortaya çıkar.²² F. Râzî ve Sa'düddîn et-Teftâzânî, her ne kadar bilginin tanımlanamayacağını iddia

¹⁹ Muhit Mert, "Kelâmcıların Bilgi Tanımları Üzerine Bir Tahlil Denemesi", s. 42.

²⁰ Muhit Mert, "Kelâmcıların Bilgi Tanımları Üzerine Bir Tahlil Denemesi", s. 42.

²¹ F. Râzî, *el-Muhassal*, nşr. Hüseyin Atay, 1. Baskı, Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1991, s. 86; Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Şerhu'l-Umde*, s. 119.

²² Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, thk. İbrâhîm Şemsü'd-dîn, Mekke: Mektebetü Abbâs Ahmed el-Bâz, 2001, I, s. 51, 52.

etmişlerse de, genel itibarıyla mütekellim âlimler, bu görüşü dikkate almamış, bilgiyi tanımlamaya çalışmış veya kabul görmüş tanımlardan hareket etmişlerdir.

İmâm Mâtürîdî bilgiyi “kendisinde bulunduğu kimseye duyulur ve bilinir şeylerin (mezkûr) açık hale gelmesini (yetecellâ) sağlayan bir sıfat”²³ şeklinde tanımlamakta ve Neseî de kendisine bu tanım konusunda muvâfakat göstermektedir. Tanımda geçmiş olan “mezkûr” kavramı, Teftâzânî’nin de *Şerhu’l-Akâid*’de belirtmiş olduğu üzere, hem duyuların idrâk ettiklerini, hem aklın verilerini, hem de mevcûd-mâdûma taalluku olan tüm şeyleri kapsamaktadır.²⁴ Neseî, *Tebşıra*’da bu tanıma naklettikten sonra, bu tanımın mantık kâidelerine uygun olduğunu ve bu tanıma herhangi bir itirâzın gelmediğini zikreder.²⁵ Ayrıca bu tanım Genellikle Mâtürîdî kelâmcılar tarafından kabul edilmiş ve Taftâzânî gibi bazı Eş’arî kelâmcılar tarafından da tercih edilmiştir.²⁶ Neseî, Ebû’l-Kâsım el-Ka’bî’nin (ö. 319/931), Ebû Ali el-Cübbâî Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1025), Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 98/716-17), Ebû Bekir el-Bâkîllânî (ö. 403/1013) gibi kelâmcıların bilgi tanımlarının dil, mantık ve tutarlılık açısından uygun olmadığını gerekçe göstererek eleştirmiştir.²⁷

Bilgi Kaynakları

Kelâmcıların bilgi konusunda üzerinde durdukları bir diğer önemli konu ise bilgi edinme kaynaklarıdır. Zira bilgi kaynaklarına indirgemeci bir şekilde yaklaşan ve kısmen bazılarını reddeden Sümeniyye ve Berahime gibi grupların varlığının yanı sıra bilgi kaynaklarını kabul etmeyen ve hatta bilginin imkânından şüphe eden Sûfestâiyye gibi akımların bulunduğu dikkate alındığında, bu kelâmcıların neden bilgi kaynaklarını ele alma ihtiyacı duydukları anlaşılabilir.

İmâm Mâtürîdî ve Neseî dikkate alındığında onların da bu mesele üzerinde ehemmiyetle durdukları görülmektedir. Onlar, bilgi kaynaklarının ‘akıl’, ‘duyular’ ve ‘haber-i sâdık’ olmak üzere üç kaynak olduğunu ifade etmişlerdir.²⁸ Kelâmcıların bir istisna olmaksızın bu üç bilgi kaynağı üzerinde uzlaştıkları rahatlıkla söylenebilir. İmâm Mâtürîdî ve Neseî, bilgi kaynakları bağlamında dikkate değer açıklamalar sağladıkları söylenebilir. Onlar, bilgi kaynaklarının ortak bir zemin ve dil oluşturması için bu kaynakların evrensel ve genelgeçer bir nitelikte olması gerektiği konu-

²³ “صفة يتجلى بها المذكور لمن قامت هي به” Neseî, *Tebşiratü’l-edille*, I, s. 19.

²⁴ Abdülazîz Ferhânî, *Nibrâs Şerhü Şerhi’l-Akâidi’n-Neseîyye*, hzr. Okan Kadir Yılmaz, 1. Baskı, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012, s. 77; Ayrıca bkz. Muhit Mert, “Kelâmcıların Bilgi Tanımları Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, s. 21.

²⁵ Neseî, *Tebşiratü’l-edille*, I, s. 19.

²⁶ Teftâzânî, *Şerhu’l-akâid*, s. 15.

²⁷ Neseî, *Tebşiratü’l-edille*, I, s. 9-15.

²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 11-12; Neseî, *Tebşiratü’l-edille*, I. S. 34.

sunda hemfikir oldukları görülmektedir. Bu ilkeye binaen, bazı sūfilerin ilhâm, rüya ve keşf gibi olguları alternatif bir bilgi sistemi oluşturma çabaları bu kelâmcılar tarafından kabul edilmemiştir.²⁹ Bu alternatif oluşturma teşebbüslerinin objektif olmaması ve bilgi konusunda mutlak bir sübjektifliğe kapı aralaması nedeniyle reddedilmiştir.³⁰

İmam Mâtürîdî ve Nesefî'nin bu bilgi kaynakları arasında 'kategorik' bir ayırım yaptıklarını görülmektedir. Bu bilgi kaynaklarının alanları ve sınırları arasında bir çatışma ve zıtlama eğiliminden daha çok, bir uzlaşma ve yardımlaşma diyalektiği görülmektedir. Bu açıdan bu kelâmcıların bilgi kaynaklarına yaklaşımı *monist* olmaktan öteye *kollektif* bir bilgi kaynağı yöntemini benimsedikleri söylenebilir.³¹ Öyle zannediyoruz ki; bu bilgi kaynakları konusunda indirgemeci olmayan bu tavrın benimsemesi, aslında Batı felsefesinde bilginin kaynağı konusunda görülen empirist ve rasyonalist çatışmanın kelâmda neden ortaya çıkmadığını açıklayan bir durum niteliğindedir.³² Zira rasyonalist veya empirist akımların bu konuda indirgemeci olması ve tek bilgi kaynağını esas alması nedeniyle diğer bilgi kaynaklarının ihmal edildiği dikkate alındığında epistemoloji konusunda bütüncül bir perspektif kazandırmaktan uzak durmaktadır. Bu bağlamda kelâmcılarımızın bilgi kaynakları konusunda bütüncül ve tutarlı bir tavır geliştirdikleri söylenebilir.

İmâm Mâtürîdî ve Nesefî'nin şu ilkeye sâdık kaldıklarını görüyoruz: haber ve duyu bilgisinin (havâss-ı selîme)³³ akli bilgi uğruna feda edilmediği gibi akli bilginin de haber ve duyu bilgisi için feda edilmemiştir. Duyu bilgisi mahsûsât/müşâhedât âlemi için vazgeçilmez vasıtalar konumundadır. Mahsûsât konusunda duyu bilgisinin insana kesin (ızdırârî) ve yanılmaz bir bilgi verdiği kabul edilmiştir.³⁴ Zira duyu bilgisinde meydana

²⁹ Nesefî, *Tebseratü'l-edille*, I. s. 34; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 11; Arıca bkz. Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 28.

³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 11; Nesefî, *Tebseratü'l-edille*, I, s. 24-27; Arıca bkz. Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 28; Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, s. 25; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 29.

³¹ Mustafa Borsbuğa, *Klasik Dönem Kelâmında Bilgi Edinme Kaynaklarının Kuvvet Değeri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 112.

³² Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Borsbuğa, *Klasik Dönem Kelâmında Bilgi Edinme Kaynaklarının Kuvvet Değeri*, s. 12, 18 vd.

³³ Kelâm kitaplarında bilgi bahisleri bölümünde bilgi kaynaklarına baktığımızda duyular (el-havâssü's-selîme), beş tane olarak zikredilmektedir. Bunlardan, kulak işitme, göz görme, dil tat alma, burun koklama ve deri de dokunma işlevini yerine getirmektedir. Ayrıca kelâmcılar felâsifenin kabul etmiş olduğu 'havass-ı bâtine' görüşlerine karşı çıkmışlardır. Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Şerhu'l-Umde*, s. 120; Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, s. 17, 18.

³⁴ Nesefî, duyularımızın arızı durumlar dikkate alınmadığında, sağlıklı ve selim hallerinde birbiriyle çelişik neticeler meydana getirmeyeceğini zikretmektedir. Mâniâlar, izâle edildiğinde duyularımız bizlere kesin bilgi (ızdırârî/bedihî) vereceğini ifade eder. Duyuların çelişik ve yanıltıcı bilgiler verdiği iddiasına karşılık o, duyuların,

gelen noksanlıklar bizzât duyuların kendisinden kaynaklanıyor değil, bilakis bu eksiklikler ve sorunlar ârizî bir durum olup, ortadan kaldırıldığında duyuların kesin bilgi verdiği görülecektir.³⁵

Duyu bilgisinin ihmal edilmesi durumunda aklın en önemli kaynaklarından birinin devre dışı bırakılması anlamına gelmektedir.³⁶ Bu durum aklın dış dünya ile bağının koparılması anlamına gelmektedir.³⁷ Zira bu, duyuların maddî dünyadan akla iletmış olduğu verilerin sekteye uğratılması demektir.

Zannedildiğinin aksine duyular, kelâm bilgi teorisinde ihmal edilmiş, bazen ihtiyaç duyulduğunda başvuru tek merci haline getirilmiştir. Neseî'nin nübüvvet bahsinde duyular hakkında zikretmiş olduğu bu paragrafı zikretmeye değerdir:

“Muhâliflerin tabiatın kanunları dışına çıkmasından ötürü inkâr ettikleri mu'cize hâdisesi, en açık bilgi kaynağı ve en yüksek bilgi yöntemi olan duyu ile sâbittir. Böylelikle onların mu'cizeleri inkârları reddedilmiş ve tabiatların dönüşmesinin imkânı da sâbit olmuş olur. Şu durum bunu teyit etmektedir ki: şâyet onlar, bu konuda akli görünen ve akıl aracılığıyla reddine bir yol bulunmayan bir delile dayanmış olsalardı, söz konusu durum reddedilmiş olurdu. Çünkü akli delil, istidlâlî bilgi meydana getirmektedir. İstidlâlî bilgide ise hatâ câiz ve mümkündür. İnkâr ettikleri şey [mu'cize hâdisesi], hakkında hatâ ve yanlışlık imkânı olmayan zarûrî bilgi gerektiren duyu ile sâbittir. Bu durumda bu ikisinden birinin reddi gerekir. Hakkında hatâ ve yanlışlık imkânı olan şeyin [istidlâlî bilgi] reddi, hakkında hatâ ve yanlışlık imkânı olmayan şeyin [duyu bilgisi] reddinden daha uygun bir durumdur.

İnkâr ettikleri şeyin [mu'cize hâdisesi], varlığına dâir bilginin duyu ile sâbit olması zikrettiğimiz şeyi doğrulamaktadır. Böyle bir durumda muhâliflerin delillerinin geçersizliği de duyu ile bilinmiş olmaktadır. Böylece geçersiz olduğu zarûrî/kesin olarak bilinen her delil bâtil olup gerçek bir delil değil sadece şüphe konumundadır. Nasıl olur da muhâlifler, iddialarını delil üzerinde değil de şüphe üzerine inşâ ettiklerini zikretmiyorlar.”³⁸

Şu noktaya da dikkat çekmek gerekir ki; kelâmcıların belli bağlamlarda muayyen bir bilgi kaynağı önceledikleri görülmektedir. Bu gibi bağlamlarda diğer kaynakların yok sayılması veya ihmal edilmesi söz konusu değildir. Bu yöntemle aslında kelâmcılarımız, bir bilgi kaynağının diğer

sadece ârizî bir durumlarda kesin bilgi vermediğini ki zâten bu konuda muhâliflerle aynı görüşü benimsediklerini ifade eder. Neseî, *Tebîrâtü'l-edille*, I, s. 22. Ayrıca bkz. Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 20; Ebû'l-Berekât en-Neseî, *Şerhu'l-Umde*, s. 120, 121.

³⁵ Neseî, *Tebîrâtü'l-edille*, I, s. 22, 23; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 19;; Şerefettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm* (Tarih-Ekoller-Problemler), 8. Baskı, Konya: Tekin Kitabevi, 2014, s. 92.

³⁶ İbn Fûrek, *Mücerred*, 9-10; ayrıca bk. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 10; Halife Keskin, *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, 1. Baskı, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998, s. 102.

³⁷ Halife Keskin, *a.g.e.*, s. 101; Şerefettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm*, s. 76.

³⁸ Neseî, *Tebîrâtü'l-edille*, II, s. 39.

bilgi kaynaklarının alanlarında söz sahibi olmasını engellemeye çalışmışlardır. Böylelikle kelâmcılar, Berâhime ve Sofistler gibi duyu bilgisini dikkate almayan akım ve grupları şiddetle tenkit etmişlerdir.³⁹ İmam Mâtürîdî ve Nesefî'ye göre, duyularımızın verileri kesin bilgi (zarûri) niteliğindedir.⁴⁰ Bu bilgilerin kesinlikle reddedilemez bir gerçekliği vardır. Duyuların reddedilmesi durumunda başta Allah'ın varlığı olmak üzere, âhiret hayatı, nübüvvet ve mu'cizelerin temellendirilmesi mümkün olmamaktadır. Zira Peygamberlerin vahiy ile iletilmiş oldukları haberlerin de nazar ve istidlâlin de temeli duyulara dayanmaktadır.⁴¹

İmam Mâtürîdî ve Nesefî, duyularda olduğu gibi akıl konusunda da tutarlı bir tavır ortaya koymuşlardır. Kelâmcılarımız akli muteber bilgi kaynağı olarak kabul etmişlerdir. Bu kelâmcıların akıl konusunda Sümeniyye, Haşviyye ve Sofistler ile mücadele halinde oldukları görülmektedir. Zira Sümeniyye bilgi kaynakları konusunda indirgemeci yaklaşımla sadece duyuyu geçerli bilgi kaynağı addederken, Haşviyye ise nasları merkeze alıp akli ve akli çıkarımları geçersiz olduğunu savunmuştur. Kelâmcıların bu tür iddiaların geçersizliğini ispat etmeye çalıştıklarını görüyoruz.⁴²

İmam Mâtürîdî ve Nesefî'nin bilgi kaynağı olan haber-i sâdık konusunda da tutarlı bir tavır geliştirdiklerini görüyoruz. Kelâmcılarımız nasıl ki istidlâlî meselelerde akli, duygusal fenomenlerde duyuyu dikkate almışlarsa, sem'iyât konularında da haberi bilgiyi kullandıklarını görüyoruz. Kelâmcılarımızın burada gaybî meseleler konusunda akıl ve duyu bilgisine değil, haberi bilgiye öncelik verdiklerini görürüz.⁴³ Aklın ve duyunun gaybî meseleler hakkındaki konumu, 'asıl merci' değil bilakis nasların yani haberî bilginin anlaşılmasında birer vasıta olarak addedilmektedir. Peygamberin haber vermesi dışında, aklın ve duyunun gaybî mevzülara ilişkin sem'iyât meselelerini nazar ve tefekkür ile idrâk edemeyeceği kabul edilmiştir.⁴⁴

³⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 12; Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, I, s. 21; Ayrıca bk. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlu'd-Din*, s. 17.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 12; Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, I, s. 22, 25, 27, 29.

⁴¹ Nesefî, *Tebsratu'l-edille*, I, s. 25; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 13; Ayrıca bk. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlu'd-Din*, s. 10; Halife Keskin, *a.g.e.*, s. 105.

⁴² Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, I, s. 28, 29; Ayrıca bk. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 21; Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Şerhu'l-Umde*, s. 122; Bâkılânî, *Temhîd*, s. 18.

⁴³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 13-14, 528, 587; Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, II, s. 276, 279, 314, 364, 368, 397; Ayrıca bk. Bâkılânî, *Temhîd*, s. 32; Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Şerhu'l-Umde*, s. 122-123; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 28-29; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 11, 13, 14.

⁴⁴ Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, I, s. 26; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 13; Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü Hâmid el-Gazzâlî, *Tehâfu'l-felâsife*, nşr. Süleymân Dünyâ, 6. Baskı, Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1972, s. 84 vd.

Aklın istidlâl ve nazar vasıtasıyla gaybe ilişkin durumları bilemeyeceği kelâmcılar arasında ortak bir tavidir. Kelâmcıların akıl nakil ilişkisinde akli “asıl” nakli ise “fer” olarak kabul” ettikleri görülmektedir.⁴⁵ Bu bilgi kaynağı haber-i mütevâtir ve haber-i rasûl olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Haber-i sâdık muteber bilgi kaynağıdır. Kelâmcıların haber konusunda en çok ihtilafa düştükleri grupların başında Berâhime ve Sümeniyye gelmektedir.⁴⁶ İmâm Mâtürîdî ve Neseî, haberî bilginin reddilmesi başta haber yoluyla öğrenilen dil ve kültür öğelerinin nakil yoluyla öğreniminin inkâr anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. Zira bu öğeler ancak nesilden nesile aktarım yoluyla elde edilmektedir. Onlara göre aslında, haberî bilginin inkâr edilmesi, neticede işitme duyusunu ve konuşmayı işlevsiz kılmak demektir.⁴⁷

Bilgi Türleri

İmâm Mâtürîdî ve Neseî'nin bilgi teorilerinde bilgi türleri ve çeşitleri konusuna önem verdikleri görülmektedir. Bu kelâmcılar varlığa yönelik tavırlarının bir benzer formunu bilgi çeşitleri konusunda da görmekteyiz. Zira kelâmcılar bütün bir varlığı kadîm ve hâdis varlık olmak üzere ikili bir tasnif halinde incelemişlerdir.⁴⁸ Bu yaklaşım, yokluktan varlığa getirilen ve varlığı kendisinden olmayan, kendi varlığı bir başkasına borçlu olan ‘hâdis’ varlık ile yokluğu düşünölemeyen, varlığı bir başkasına dayanmayan kendi kendisiyle kâim olan yaratıcı olan ‘kadîm’ arasında kesin ve aşılabilir sınırlar tayin etmiştir. Böylelikle hülûl, ittihat ve enkarnasyon gibi aşırı telakkilere set çekilmiş ve bir varlık anlayışı inşa edilmeye çalışılmıştır. Bunun temellendirilmesinde muhakkak ki kelâmcıların ‘tenzih prensibi’nin önemli bir yer tuttuğu unutulmamalıdır.

İmâm Mâtürîdî ve Neseî'nin bilgi çeşitleri konusunda da insan bilgisi ile yaratıcı bilgisini ayrı kategorilerde değerlendirmemeleri, aynı şekilde tenzih prensibine matuf olduğu söylenebilir. Zira yaratılmış varlıklara hiçbir cihetten benzemeyen ve aşkın bir yaratıcının eşsiz ve kadîm bilgisinin de mutlak olarak insanın hâdis bilgisinden ayrık görülmesi, tutarlı bir bilgi teorisi açısından önem arz etmektedir.⁴⁹ Burada kelâmcılar, insan bilgisinin sınırlı oluşu, sonradan meydana gelmesi, yanılmaya muh-

⁴⁵ Neseî, *Tebsiratü'l-edille*, I, s. 44-45; Ayrıca bk. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 28, 29; Teftâzânî, *Şerhü'l-Akâid*, s. 8.

⁴⁶ Neseî, *Tebsiratü'l-edille*, I, s. 23; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 21-22. Ayrıca bkz. Hüseyin Atay, “Akıl ve Vahiy”, *II. Dîn Şûrâsı tebliğ ve Müzakereleri* (23-27 Kasım 1998), Ankara: DİB Yayınları, 2003, s. 182.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 5; Neseî, *Tebsiratü'l-edille*, I, s. 25; Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 17.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 15-16; Neseî, *Tebsiratü'l-edille*, I, s. 62, 105; Ayrıca bk. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 53; Ebül-Berekât en-Neseî, *Şerhu'l-Umde*, s. 127; Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 32, 33.

⁴⁹ Halife Keskin, *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, s. 150.

temel olması ve birçok sorunla malûl olmasına rağmen yaratıcıya ait bilginin mutlak, sonradan elde edilmemiş, durumlara göre değişmeyen kesin bir bilgi olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁰

Hâdis bilgi ise, araz bir bilgi olup ezeli olmayan, sonradan mevcudiyet kazanan, ancak sebeplere baş vurarak hâsıl olan, zaman ve mekanla kayıtlanmış, olay ve eşyanın sürekli değişime uğramasıyla değişen bir bilgidir.⁵¹ Bu bilgi insan tecrübesi ile elde edildiğinden tecrübe ve mübâşeret olmaksızın meydana gelmesi mümkün olmayan bilgidir. Ancak bu noktaya dikkat çekmekte yarar vardır; bu bilgi küçümsememiş veya gereksiz olarak algılanmamıştır. Zira insan faaliyetlerinin ve müktesebatının tamamı bu bilgiye dayanmaktadır.⁵² İnsan bilgisinin öncesinde bir bilgisizlik (cehl) hâli mevcutken yaratıcının kadim ve ezeli bilgisi için böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü bilgi (ilim) onun zâtî niteliği olduğundan, zâtı hâdis olan şeylere mahal teşkil etmez.⁵³

İnsanın hadis bilgisi de kendi içinde zorunlu (ızdırârî) ve iktisâbî⁵⁴ olmak üzere kendi içinde iki kısma ayrılmaktadır. A) İktisâbî/istidlâlî bilgi: insanın bilgi için gerekli olan sebeplere başvurma irâdesini göstermesi akabinde Allah'ın insanda husûle getirdiği bilgidir. Bu bilgi insanın çaba ve girişiminin bir neticesi olarak meydan gelir.⁵⁵ Bu, kesinlik (katiyet) ifade etmeyen nispeten doğru ve yanlış muhtemel olan bir bilgidir.⁵⁶ Kelâmcılar, bütün bilgilerimizin ızdırârî olduğunu veya tüm bilgilerimizin iktisâbî olduğunu varsayan yaklaşımların bilgi konusunda doğru olmadıklarını vurgulayarak bilgilerimizin kısmen zorunlu ve kısmen de iktisâbî olduğunu vurgulamışlardır.⁵⁷ Genel itibarıyla insan bilgisi hem ızdırârî hem de iktisâbî bilginin toplamıdır. Dolayısıyla kelâmcılar, insan bilgisinin tamamının iktisâbî veya tamamının ızdırârî olmasını tecrübe ve mantık kaideleri dikkate alınarak reddedilmiştir. Çünkü eğer insan bilginin tamamı iktisâbî olması durumunda bütün gerçekliğin insana apaçık olması gerekirdi ancak dış gerçeklik bunun hiç de öyle olmadığını bize göstermektedir.⁵⁸

⁵⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 70; Neseî, *Tebseratü'l-edille*, I, s. 256-261.

⁵¹ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 18; Bâkîllânî, *et-Temhîd*, s. 26; El-Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 20; Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, s. 23.

⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz. Halife Keskin, *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, s. 155-157.

⁵³ Neseî, *Tebseratü'l-edille*, I, s. 256.

⁵⁴ Mükteseb Bilgi: Araştırma ve mukâyesede bulunmak sûretiyle (mübâşerü'l-esbâb) hâsıl olan bilgidir. bk. Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 234.

⁵⁵ Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, s. 19; bkz. Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 17.

⁵⁶ Halife Keskin, *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, s. 155.

⁵⁷ Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tebseratü'l-edille*, I, s. 18; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 19, 20; Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, s. 21; Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tebseratü'l-edille*, s. I, 18.

⁵⁸ Bkz. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 13.

Sonuç ve Değerlendirme

Kelâm ilmi geleneğinin öncül isimlerinden İmâm Mâtürîdî ve Nesefî'nin husûsen kelâm ilmine umûmen İslâm medeniyetine bilgi teorisi bağlamında önemli katkılarının olduğunu görmekteyiz. Bu kelâmcıların teolojinin ve felsefenin en önemli mevzularından biri olan bilgi teorisine ufuk açıcı açılımlar ortaya koydukları gerçeği yadsınamaz. Onların temel kelâmî-dinî meseleler üzerinde tartışmadan önce bilginin imkânı, tanımı, bilgi çeşitleri ve kapsamı üzerinde önemli tartışmalar yaptıkları görülmektedir. İmâm Mâtürîdî ve Nesefî'nin kendilerinden önceki bilgi teorilerinin bir tekrarını değil, bilakis bu konuda özgül ve tutarlı bir 'bilgi teorisi' geliştirdikleri söylenebilir.

İmâm Mâtürîdî ve Nesefî'nin gerek mücadele halinde oldukları akımlar/gruplar ile ortak bir zeminde tartışma gayesi, gerekse incelemiş oldukları kelâmî-dinî konuların içeriği-yapısı, onları kaçınılmaz olarak epistemoloji ile ilgilenmelerini zorunlu kılmıştır. Onlar, bilginin imkânı ve bilgi kaynaklarını radikal bir şekilde reddeden Süfestâiyye, akli ve akli çıkarımları dikkate almayan Haşviyye, indirgeyici bir tavırla duyu dışında bilgi kaynağı kabul etmeyen Sümeniyye, haberî bilgiyi ve nübüvvet bilgisini göz ardı eden Berâhime ve duyu, akıl, haber gibi kaynaklara alternatif olarak keşf, ilhâm ve rüyayı benimseyen bazı aşırı Süfi gruplarla bilgi konusunda muhatap olmuşlardır. Zira kelâmcıların bilgi teorisi, bu gruplarla ortak bir dilin inşasında kilit bir rol oynadığı görülmektedir.

Ayrıca bu kelâmcıların şunun farkındalığında olduklarını da görmekteyiz: Bilgi teorisinde benimsenecek herhangi bir rasyonalist, ampirist, septik, pragmatist, sezgisel veya materyalist yaklaşım; üzerinde incelemeler yapılacak, tartışılacak teolojik ve etik konuların formunu da belirleyecektir. Diğer bir deyişle, bilgi teorisi, belli dünya görüşünün şekillenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Burada kelâmcıların "eşyanın hakikati sabittir" demekle daha çok "realist" oldukları ve indirgemeci olmaktan kaçındıkları ve de kutupsallaştırıcı bir yöntemden öte çok kutuplu bir süreç ve ortam meydana getirmeye çalıştıkları görülmektedir.

Bu kelâmcıların bilgi kaynakları konusunda monist bir yaklaşımdan uzak durdukları ve kolektif ve çoğulcu bir yaklaşım geliştirdikleri görülmektedir. Aslında bu tavır farklı kategorilerde bulunan bilginin sadece tek bir bilgi kaynağı ile elde edilemeyeceğine bilakis bu bilgi kategorilerindeki bilgilerin farklı bilgi kaynaklarıyla elde edilebileceğine işarettir. Akıl adına duyu ve haber bilgisi, haber bilgisini kurtarma adına da akıl ve duyu bilgisi ihmal edilmemiştir. Bu kelâmcıların bazen duyu, bazen akıl ve bazen de haber bilgisini ön plana çıkarmaları bu iddiamızı destekler mahiyettedir.

Kaynakça

- Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 2. Baskı, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1996.
- Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, 15. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2011.
- Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi* (Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi), I, 7. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Atay, Hüseyin, "Akıl ve Vahiy", *II. Dîn Şûrâsı tebliğ ve Müzakereleri*, (23-27 Kasım: 1998), 1. Baskı, DİB Yayınları, Ankara, 2003.
- Baç, Murat, "Epistemoloji", *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*, haz. Nebi Mehdiyev, 1. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
- Bağdâdî, Abdülkâhir, *Usûlü'd-dîn*, thk. Ahmed Şemsü'd-dîn, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2002.
- Bâkullânî, Ebû Bekir, *Kitâbü Temhîdî'l-evâil ve telhîsî'd-delâil*, thk. İlmi kitaplar tahkik bürosu, 2. Baskı, Müessesetü el-Kütübi's-Sekâfeti, Beyrût, 2016.
- Borsbuğa, Mustafa, *Klasik Dönem Kelâmında Bilgi Edinme Kaynaklarının Kuvvet Değeri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.
- Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 8. Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2013.
- Çüçen, A. Kadir, *Bilgi Felsefesi*, 5. Baskı, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, thk. Ahmed Abdürrahîm es-Sâyc - Tevfik Ali Vehbe, 1. Baskı, Mektebetü Sekâfeti'd-dîniyye, Kâhire, 2009.
- Descartes, Rene, *Yöntem Üzerine Konuşma*, çev. Çiğdem Dürüşken, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.
- Ferhânî, Abdülazîz, *Nibrâs Şerhü Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, hzr. Okan Kadir Yılmaz, 1. Baskı, Yasin Yayinevi, İstanbul, 2012.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, 28. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.
- Gölcük, Şerefettin – Toprak, Süleyman, *Kelâm* (Tarih-Ekoller-Problemler), 8. Baskı, Tekin Kitabevi, Konya, 2014.
- Kâdî, Abdülcebbâr b. Ahmet, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerîm Osmân, 2. Baskı, Mektebetü Vehbe, Kahire, 2010.
- Keskin, Halife, *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, 1. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.
- Pezdevî, Ebû'l-Yüsr, *Usûlü'd-dîn*, thk. Hans Peter Lins, 1. Baskı, el-Mektebtü'l-Ezheriyye li't-türâs, Kâhire, 2003.
- Platon, "Theaitetos", (çev. Macit Gökberk), *Diyaloglar*, haz. Mustafa Bayka, 13. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.
- Râzî, Fahreddin, *el-Muhassal*, nşr. Hüseyin Atay, 1. Baskı, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Kâhire, 1991.
- Skirbekk, Gunnar - Gilje, Nils, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çev. Emrullah Akbaş ve Şule Mutlu, 1. Baskı, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-nihal*, nşr. Âdil Ahmed İbrâhîm, 1. Baskı, Mektebetü Feyyâz, Kahire, 2013.

- Teftâzânî, Sa'düddin, *Şerhu'l-Makâsîd*, thk. İbrâhîm Şemsü'd-dîn, 1. Baskı, Mektebetü Abbâs Ahmed el-Bâz, Mekke, 2001.
- Teftâzânî, Sa'düddin, *Şerhu'l-akîdeti'n-Nesefîyye*, thk. Mustafa Merzûkî, 1. Baskı, Dâru'l-Mehdî, Cezâir – Aybu Melîle, 2000.
- Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-funûn*, thk. Ahmed Hasan Basac, 3. Baskı, I. Cild, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2013.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçî, 2. Baskı, DİB Yayınları, Ankara, 2005.
- Mert, Muhit, “Kelâmcıların Bilgi Tanımları Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIV/1 (2003), 41-64.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Tebssıratu'l-edille fi Usûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay, 2. Baskı, DİB Yayınlar, Ankara, 2004.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât, *Şerhu'l-Umde*, thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmâil, 1. Baskı, Kâhire, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2014.
- Weber, Alfred, *Felsefe Târîhi*, çev. H. Vehbi Eralp, 1. Baskı, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2015.